ВІСНИК ПРОКУРАТУРИ

№ 1 (151) січень 2014

Загальнодержавне фахове юридичне офіційне видання Генеральної прокуратури України

ЗАСНОВНИКИ

Генеральна прокуратура України

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Журнал включено до переліку наукових фахових видань (постанова президії ВАК України від 10.02.2010 р. № 1-05/1);

надано статус офіційного видання наказом Генерального прокурора України від 19.04.2012 р. № 38

Заснований 10 червня 1999 року

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 10791

Головний редактор СЕРЕДА Григорій Порфирович

Адреса МСП, 01601, Київ-11, вул. Різницька, 13/15 тел.: (044) 596-73-55

Видавець ТОВ «Видавництво «ІСТИНА» 04108, м. Київ, проспект Правди, 31-А, офіс 511, тел.: (044) 468-31-31, (044) 464-14-42 e-mail: istina_bk@ukr.net www.istina-books.com.ua

© **Генеральна прокуратура України, 2014**

ПШОНКА Віктор Павлович – Генеральний прокурор України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

СЕРЕДА Григорій Порфирович – заступник Генерального прокурора України, доктор юридичних наук, професор – головний редактор;

БЕСКИШКИЙ Микола Григорович – прокурор м. Києва;

ВЕЛЬКОВА Маргарита Андріївна – керівник прес-служби Генеральної прокуратури України;

ГРИЦЕНКО Іван Сергійович – декан Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук;

ЗАБОЛОТНА Лариса Василівна – начальник Головного управління кадрового забезпечення Генеральної прокуратури України;

КІВАЛОВ Сергій Васильович – народний депутат України, президент Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

НОР Василь Тимофійович – завідувач кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

ТАЦІЙ Василь Якович – ректор Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор юридичних наук, професор, президент НАПрНУ, академік НАНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

ТИТАРЧУК Григорій Миколайович – начальник Головного управління організаційного та правового забезпечення Генеральної прокуратури України;

ФРОЛОВА Лілія Олександрівна – заступник Генерального прокурора України;

ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович – директор Інституту держави і права імені Володимира Корецького НАНУ, доктор юридичних наук, професор, академік НАНУ, НАПрНУ, УАПН та іноземний член РАН, заслужений діяч науки і техніки України.

ПІДСУМКИ РОКУ

Матеріали розширеного засідання колегії Генеральної прокуратури України щодо підсумків роботи органів прокуратури України у 2013 році

Із виступу Віктора ПШОНКИ, Генерального прокурора України 5

Із виступу Віталія БІЛОУСА, першого заступника Генерального прокурора України 12

Із виступу Віктора ВОЙЦИШЕНА, заступника Генерального прокурора України 16

Із виступу Григорія СЕРЕДИ, заступника Генерального прокурора України 20

Із виступу Юрія ДЬОМІНА, заступника Генерального прокурора України 24

Із виступу Лілії ФРОЛОВОЇ, заступника Генерального прокурора України 27

Із виступу Євгена МАКСАКОВА, начальника Головного управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні Генеральної прокуратури України 30

Із виступу Олега КУЧЕРА, начальника Головного управління представництва в суді, захисту інтересів громадян та держави при виконанні судових рішень Генеральної прокуратури України 32

ПРАВО ТА НАГЛЯД

Ярослав ГРИЩЕНКО
Земля – під охороною держави 37

Сергій БАНАХ
Актуальні питання наглядової діяльності у сфері містобудування 44

Роман МАЗУРИК, Олена СОЛОВЙОВА
Своєчасність виконання рішень суду як запорука зміцнення законності в державі 50

Олег ХРЯПА
Використання коштів фондів охорони навколишнього природного середовища 55

Євген ЗАГНІТКО
На захисті інтересів держави у сфері земельних відносин 60

ПРОКУРОРСЬКА ПРАКТИКА

Антон СТОЛІТНІЙ
Особливості здійснення прокурорського нагляду за додержанням законів при вилученні та зберіганні речових доказів у кримінальному провадженні 65

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Дмитро ЛОБАНЬ
Відмова суду в затвердженні угоди: можливість оскарження 70

Олег СТУКОНОГ
Окремі питання обліку в ЄРДР злочинів у сфері легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом 75

Сергій ЮЛДАШЕВ
Практика застосування інституту угод у кримінальному провадженні 81

Єгор ВОРОТИНЦЕВ
Інформативність письмового повідомлення про підозру в системі змагального кримінального судочинства України 90

Ольга КОРІНЯК
Захист прав і свобод людини при застосуванні запобіжних заходів за новим КПК України: перші здобутки 97

ФАХОВІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анатолій МУДРОВ, Ірина ЄВРОПІНА
Правовий статус керівника в системі органів прокуратури України 103

Ігор РОГАТЮК
Перевірка прокурором законності розгляду в органах внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення 111

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Андрій ГЕЛЬ
Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі за кримінально-виконавчим правом України: проблеми ефективності 121

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Олег СИДОРЧУК
Явка присяжних засідателів на сесійні засідання 136

ПРОБЛЕМА

Денис ЧЕРНИХ
Недійсність правочинів, пов'язаних з корупцією 142

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Кристина КУРСЬКА
Об'єкт та предмет прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів у сфері використання та охорони водних ресурсів 148

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Людмила ПАНОВА
Ознаки правового ризику в розрахункових правовідносинах 157

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Олександр БАЗОВ
Становлення та розвиток юрисдикції Європейського суду з прав людини 163

КАДРИ І ЧАС

Врятували мамині сльози … 179
Дві перемоги Івана Агапова 183

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО 187

Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі за кримінально-виконавчим правом України

Проблеми ефективності

Андрій ГЕЛЬ,
доцент кафедри правознавства
Вінницького національного
аграрного університету,
кандидат юридичних наук, доцент

Виникнення та розвиток інституту зміни умов тримання осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі, нерозривно пов'язані зі становленням та подальшою трансформацією англійської поступової (висхідної) системи відбування покарання у виді позбавлення волі.

Ця система в подальшому отримала назву прогресивної і знайшла своє втілення у законодавстві багатьох розвинутих країн, в тому числі у вітчизняному кримінально-виконавчому.

Саме прогресивна система та її складові є тією рушійною силою, яка створює мотивацію для законослухняної поведінки засудженого під час відбування покарання та стимулює його прагнення до виправлення.

Свого часу суть та зміст прогресивної системи повно та чітко розкривала ст. 4 першого вітчизняного Виправно-трудового кодексу (ВТК) УРСР 1925 р., яка зазначала, що заходи соціального захисту відбуваються у виправно-трудових установах за прогресивною (висхідною) системою, відповідно до якої ув'язнені

підлягають різноманітному і за загальним правилом щодалі, то більш полегшеному режиму, для чого вони розподіляються за виправно-трудовими установами різних типів і розподіляються в них на розряди з подальшим переведенням з розряду в розряд, з установи до установи залежно від якостей особи, соціального стану, змісту судового вироку, причин, мотивів і приводів злочину, так само як і від поведінки у виправно-трудовій установі й успіхів у праці та навчанні. До речі, ВТК УРСР 1925 р. був єдиним кодексом на теренах радянської та пострадянської України, який на нормативному рівні визначав поняття та зміст прогресивної системи. Наведена вище норма свідчить, що вже тоді вітчизняне виправно-трудове законодавство головним елементом прогресивної системи визнавало саме зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі, яка могла здійснюватися як в межах однієї виправно-трудової установи, так і шляхом переведення до виправних установ іншого типу (виду), що мало наслідком, відповідно, пом'якшення умов тримання та зменшення обсягу встановлених для засудженого правообмежень, або навпаки – їх посилення та збільшення. Взагалі інститут зміни умов тримання завжди існував у вітчизняному виправно-трудовому та кримінально-виконавчому законодавстві, хоча й зазнавав певної трансформації, проте його завдання – забезпечення мотивації правослухняної поведінки під час відбування покарання та стимулювання засудженого до виправлення – досі так і продовжує залишатися пріоритетним напрямом вдосконалення процесу виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі.

Про актуальність цього завдання в умовах сьогодення наочно свідчить той факт, що пункт 3 Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 8 листопада 2012 р. № 631/2012, одним із шляхів розв'язання проблем, що стоять наразі перед кримінально-виконавчою системою України, називає саме удосконалення системи стимулювання засуджених до законослухняної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання, розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступеня виправлення засуджених. Очікуваним результатом реалізації положень Концепції має стати приведення умов тримання засуджених у відповідність до європейських стандартів.

Забезпечення реалізації положень Концепції щодо реформування інституту зміни умов тримання потребує грунтовного наукового супроводу, зокрема розробки концептуальних, док-

тринальних засад, які б дозволили правильно та безпомилково визначити пріоритетні напрями вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства України в цій сфері правового регулювання, грунтуючись на досягненнях вітчизняної науки кримінально-виконавчого права та практичних напрацюваннях правозастосувачів.

Для успішного вирішення цього завдання насамперед необхідно проаналізувати, наскільки ефективними є норми чинного Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, що регламентують інститут зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі, й наскільки успішно вони спроможні виконувати своє основне призначення – стимулювати правомірну поведінку засуджених під час відбування покарання.

Отже, метою цієї статті є аналіз норм чинного кримінально-виконавчого законодавства України, що регулює інститут зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі, виявлення існуючих недоліків та прогалин у цій сфері законодавчого регулювання та визначення ефективності чинних норм КВК України.

Слід зазначити, що за останні 10 років, які минули з моменту прийняття КВК України, інститут зміни умов тримання, на жаль, так і не став предметом системного, комплексного наукового дослідження. В окремих наукових працях та навчальних виданнях деякі науковці, правозахисники та практики розглядали лише загальні питання функціонування цього інституту та окремі аспекти його законодавчого регулювання.

Для досягнення задекларованої мети насамперед слід проаналізувати, які саме новації щодо інституту зміни умов тримання запровадив КВК України порівняно з ВТК України 1970 р., і як саме це позначилося на правовому статусі засуджених. Адже в перші роки з моменту набрання чинності КВК України ряд науковців та практиків, ще перебуваючи «в стані ейфорії», оцінювали запроваджені зміни винятково з позитивного боку – як нові та дуже прогресивні. Проте більш детальний та поглиблений аналіз кримінально-виконавчого законодавства у цій сфері та майже 10-річна практика його застосування свідчать, що насправді це не зовсім так.

Враховуючи обмежений обсяг публікації, розгляньмо лише ті питання, що стосуються зміни умов тримання повнолітніх засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях.

Свого часу ВТК України містив ряд норм, що регулювали зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі. Зокрема, ч. 1 ст. 45 ВТК встановлювала, що залежно від поведінки засуджених та їх ставлення до праці умови тримання засуджених до по-

збавлення волі можуть змінюватися як у межах однієї виправної установи, так і шляхом переведення до інших виправно-трудових установ. У ст. 46 та ст. 47 ВТК України передбачалась можливість зміни умов тримання засуджених шляхом переведення їх до іншої виправно-трудової колонії (з менш суворим або більш суворим режимом) залежно від їх поведінки та ставлення до суспільно корисної праці. В межах однієї колонії зміна умов тримання засуджених відповідно до ч. 2 ст. 45 ВТК України полягала лише в тому, що за постановою начальника установи засудженим, які відбули не менше половини строку покарання, сумлінно ставляться до праці та не мають порушень режиму, дозволялося витрачати додаткові кошти на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності або в скасуванні цих поліпшених умов тримання у разі порушення вимог режиму.

Проаналізуймо норми КВК України, що сьогодні регулюють інститут зміни умов тримання у виправних колоніях. Інститут зміни умов тримання передбачений ст. 100 КВК України, яка має назву «Зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі». У ч. 1 ст. 100 КВК України йдеться про те, що залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання умови відбування покарання можуть змінюватися в межах однієї колонії або шляхом переведення до колонії іншого виду. Отже, чинний КВК на нормативному рівні передбачає можливість зміни умов тримання 2 способами: а) в межах однієї колонії; б) шляхом переведення до колонії іншого виду.

Розгляньмо спочатку, як саме відбувається зміна умов тримання в межах однієї колонії. Частина 2 ст. 100 КВК України містить норму такого змісту: «Зміна умов тримання в межах однієї колонії здійснюється за клопотанням начальника відділення соціально-психологічної служби постановою начальника колонії, погодженою із спостережною комісією». Як бачимо, законодавець взагалі не розкриває змісту такої зміни умов тримання, а обмежується лише закріпленням у зазначеній нормі винятково процесуального порядку (процедури) її застосування.

Традиційно невід'ємним елементом інституту зміни умов тримання в межах однієї колонії завжди вважалися норми, що передбачали можливість переведення засудженого на так звані «поліпшені умови тримання». Можливість такого поліпшення умов тримання засуджених нормативно закріплена в ч. 4 ст. 108, ч. 2 ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 та ч. 6 ст. 151 КВК України, які передбачають, що за сумлінної поведінки і ставлення до праці після відбуття певної частини строку покарання засуджені мають право на поліпшення умов

тримання – їм може бути дозволено додатково витрачати гроші в сумі від 20% до 50% мінімального розміру заробітної плати (залежно від рівня безпеки колонії) для придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності. Проте, незважаючи на наявність у цих нормах такого на перший погляд багатообіцяючого словосполучення «поліпшення умов тримання», навряд чи можна серйозно вважати їх дієвим елементом зміни умов тримання в сучасних умовах та взагалі вести мову про будь-яку ефективність стимулювання правослухняної поведінки засуджених за їх допомогою. На мою думку, ці норми є безнадійно застарілим рудиментом радянського виправно-трудового права, давно втратили свою дієвість та ефективність і потребують виключення з КВК України.

Системний аналіз норм, закріплених у ст.ст. 94–101 КВК України, дає можливість дійти висновку, що зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі в межах однієї виправної колонії може полягати і у переведенні засуджених з структурної дільниці одного виду до структурної дільниці іншого виду у цій самій колонії або з приміщень камерного типу (далі – ПКТ) до звичайних жилих приміщень (або навпаки) у колонії максимального рівня безпеки.

Отже, першою новацією КВК України можна вважати те, що на відміну від ВТК він дійсно розширив можливості для зміни умов тримання засуджених в межах однієї колонії, оскільки, крім надання засудженим розглянутого вище права переведення на «поліпшені умови тримання» (яке містив і ВТК України), чинний Кодекс передбачає створення системи ізольованих структурних дільниць у виправних колоніях, в яких встановлюється різний обсяг правообмежень для засуджених.

Згідно з ч. 1 ст. 101 КВК України засуджені, які стають на шлях виправлення (за умови відбуття певного строку покарання), в межах однієї колонії можуть бути переведені:

• з ПКТ колонії максимального рівня безпеки до звичайних житлових приміщень;

• у колоніях мінімального і середнього рівня безпеки – до дільниці соціальної реабілітації.

Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, відповідно до ч. 3 ст. 101 КВК України можуть бути переведені:

• з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці;

• зі звичайного житлового приміщення до ПКТ у колонії максимального рівня безпеки.

Проаналізуймо детальніше зміст тих норм, які регулюють умови перебування засуджених у ізольованих дільницях, підстави та порядок їх переведення з дільниці одного виду до дільниці іншого виду, а також те, наскільки

може змінюватися правовий статус засуджених при переведенні з однієї дільниці до іншої.

Частина 1 ст. 94 КВК України передбачає, що у виправних колоніях мінімального і середнього рівня безпеки створюються дільниці: карантину, діагностики і розподілу (далі – КДіР); ресоціалізації; посиленого контролю (далі – ПК); соціальної реабілітації (далі – СР), а у виправних колоніях максимального рівня безпеки: дільниці КДіР, дільниці ресоціалізації та дільниці ПК.

Відповідно до ст.ст. 94–95 КВК України у кожній виправній колонії створюється дільниця КДіР, в якій протягом 14 діб утримуються всі новоприбулі засуджені. У цій дільниці засуджені піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню. Як передбачають ч. 3 ст. 94 та ч. 1 ст. 95 КВК України, після відбуття передбаченого законом строку у дільниці КДіР, засуджені переводяться до дільниці ресоціалізації.

Чи передбачав щось подібне ВТК України? Безпосередньо у ВТК України такої норми не було, але існування аналогічного структурного підрозділу (відділення) в межах виправно-трудової колонії з таким само правовим статусом засуджених було передбачено відомчими нормативно-правовими актами Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – Департамент) – центрального органу виконавчої влади, що забезпечував реалізацію єдиної державної політики в сфері виконання покарань, правонаступником якого сьогодні є Державна пенітенціарна служба України (далі – ДПтС). Зокрема, пункт 6.3 та пункт 77.4 Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ, затверджених наказом Департаменту від 5 червня 2000 р. № 110 (далі – Правила 2000 р.), передбачали обладнання на території житлової зони установи з цією самою метою окремого приміщення для відділення КДіР, в якому засуджені у виправно-трудових колоніях перебували 7 діб, а неповнолітні засуджені у виховно-трудових колоніях – 14 діб. Крім того, детально цілі, порядок обладнання і функціонування відділення КДіР передбачалися Положенням про відділення карантину, діагностики і розподілу засуджених установ виконання покарань, затвердженим наказом Департаменту від 17 березня 2000 р. № 33 і досі чинним. Отже, ще до набрання чинності КВК України аналогічна ізольована дільниця в структурі виправної колонії вже успішно функціонувала, і нічого принципово нового шляхом створення цієї ізольованої дільниці КВК України не передбачив (крім закріплення її статусу і назви на законодавчому рівні, різни-

ці у назві та в терміні перебування дорослих засуджених).

Оскільки переведення засуджених з дільниці КДіР до дільниці ресоціалізації жодним чином не впливає на правовий статус засуджених, таке переведення не може бути віднесене до інституту зміни умов тримання в межах однієї колонії. Тим більш неможливим є і зворотне переведення – з дільниці ресоціалізації до дільниці КДіР. У виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання засуджені після відбуття необхідного строку в дільниці КДіР переводяться одразу до дільниці СР (ч. 1 ст. 99, ч. 3 ст. 138 КВК України). Таке переведення з аналогічних причин також не може вважатися зміною умов тримання.

Норма, закріплена у ч. 4 ст. 94 КВК України, передбачає можливість переведення з дільниці КДіР одразу до дільниці ПК тих засуджених, які під час перебування у дільниці КДіР виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження протиправної поведінки. На мій погляд, цю норму навряд чи можна визнати обґрунтованою, гуманною та такою, що буде сприяти ефективному процесу виправлення засудженого. Адже детально і об'єктивно вивчити особистість засудженого та його наміри за 14 діб його перебування у дільниці КДіР (навіть з урахуванням даних, отриманих під час попереднього ув'язнення під варту) для обґрунтованого прийняття такого рішення практично неможливо, і тому ця норма містить потенційну небезпеку її суб'єктивного застосування адміністрацією колонії на власний розсуд. Вважаю, що існування такої норми у КВК України взагалі суперечить змісту та основним принципам прогресивної системи, яка передбачає поступове зменшення (або збільшення) обсягу встановлених правообмежень залежно від поведінки засудженого і його ставлення до праці. В такому разі лише через 14 діб перебування засудженого у виправній колонії приймається рішення про його переведення одразу до дільниці ПК, минаючи дільницю ресоціалізації. Не можна також не звернути увагу й на те, що підстава такого переведення, закріплена законодавцем у ч. 4 ст. 94 КВК України, – «виявлення засудженим під час перебування у дільниці КДіР високого ступеня соціально-педагогічної занедбаності і потягу до протиправної поведінки» – не витримує жодної критики. Адже навряд чи можна цю громіздку і незрозумілу психолого-педагогічну конструкцію вважати правовою підставою зміни умов тримання засуджених у бік їх погіршення. Проте практика свідчить, що ця норма часто використовується адміністрацією виправних колоній щодо засуджених, які перебувають у дільниці КДіР. Разом з тим заради

справедливості слід зазначити, що переведення з дільниці КДіР до дільниці ПК суттєво не впливає на обсяг прав засудженого, а передбачає лише одну відмінність в умовах тримання – сувору ізоляцію таких засуджених від інших засуджених.

У кожній виправній колонії відповідно до ч. 1, ч. 2 ст. 94 та ст. 96 КВК України створюється дільниця ресоціалізації, в якій тримаються засуджені, переведені з дільниці КДіР, а також засуджені, переведені з інших дільниць у порядку, передбаченому КВК України (з дільниць СР або ПК). Засуджені, які тримаються в цій дільниці, розподіляються по відділеннях соціально-психологічної служби (далі – СПС) і розміщуються в жилих приміщеннях з локальним спільним проживанням членів відділення. Як уточнює пункт 13 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджених наказом Департаменту від 25 грудня 2003 р. № 275 (далі – Правила 2003 р.), у дільниці ресоціалізації засуджені тримаються у звичайних житлових приміщеннях, які обладнуються відповідно до пункту 11 цих Правил. Слід зазначити, що назва «дільниця ресоціалізації» є узагальнюючою та умовною, що охоплює сукупність усіх розташованих на території виправної колонії відділень СПС, в яких засуджені тримаються у звичайних умовах. Фактично такі самі умови тримання засуджених з аналогічним обсягом прав передбачалися раніше ВТК України та Правилами 2000 р. За своєю суттю (умови тримання, обсяг прав засуджених тощо) дільниця ресоціалізації за КВК України є не чим іншим, як звичайними умовами тримання засуджених, в яких за ВТК України перебували всі засуджені у виправно-трудових колоніях загального, посиленого, суворого та особливого режимів після переведення з відділення КДіР. Отже, знову ж нічого принципово нового за винятком закріплення назви цієї дільниці на рівні КВК України законодавець не запровадив. Строк перебування засудженого у дільниці ресоціалізації законодавством не регламентується, тому за відсутності підстав переведення засудженого до інших структурних дільниць (соціальної реабілітації або ПК) він перебуває у цій дільниці до моменту його звільнення.

Відповідно до ч. 1, ч. 6 ст. 94 КВК України у виправних колоніях мінімального та середнього рівнів безпеки створюються дільниці соціальної реабілітації, в яких утримуються засуджені, переведені з дільниць КДіР та ресоціалізації, в порядку, передбаченому КВК України. Частина 1 ст. 99 КВК України уточнює, що у дільницях СР тримаються: а) вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості; б) засуджені, пере-

ведені з дільниці ресоціалізації. Отже, засуджені першої категорії направляються до дільниці СР одразу з дільниці КДіР (і це не є зміною умов тримання), а всі інші переводяться з дільниці ресоціалізації в порядку зміни умов тримання після відбуття певної частини строку покарання, визначеної у пунктах 1–3 ч. 1 ст. 101 КВК України.

Обсяг прав, якими наділяються засуджені у дільниці СР, передбачений у ч. 2 ст. 99 КВК України, за вимогами якої ці засуджені: тримаються під наглядом; у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці; з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці, але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку із навчанням; можуть носити цивільний одяг, мати при собі гроші та цінні речі, користуватися грошима без обмежень; мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення – до 3 діб один раз на місяць; після відбуття 6 місяців покарання в дільниці в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, зі своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства житловий будинок і заводити особисте господарство. Наведе вище свідчить, що при переведенні з дільниці ресоціалізації до дільниці СР обсяг встановлених для засуджених правообмежень суттєво звужується, а правовий статус засудженого значно поліпшується. Викладене дає підстави для висновку, що можливість такої зміни умов тримання обґрунтовано можна вважати дієвим та ефективним стимулом для мотивації правослухняної поведінки засудженого під час відбування покарання.

Разом з тим, якщо для порівняння проаналізувати норми ВТК України та Правил 2000 р., які регулювали підстави і порядок направлення засуджених до виправно-трудових колоній-поселень, а також переведення засуджених до виправно-трудових колоній-поселень з виправно-трудових колоній загального, посиленого або суворого режиму, умови тримання та обсяг прав засуджених у колоніях-поселеннях (ч. 3 ст. 14, ч. 2 ст. 15, ст. 16, ч. 2 ст. 39, ч. 5 ст. 41, ч. 2 ст. 42, ст. 46 ВТК України, пункти 8, 17, 18 Правил 2000 р.), можна дійти висновку, що за умовами тримання та обсягом встановлених правообмежень дільниця СР за КВК України є прямим аналогом виправно-трудової колонії-поселення за ВТК України. Отже, законо-

давець, ліквідувавши виправно-трудову колонію-поселення як вид установи, натомість передбачив у КВК України створення у виправних колоніях мінімального і середнього рівнів безпеки дільниць соціальної реабілітації з аналогічними умовами тримання і обсягом прав для засуджених. Враховуючи те, що за КВК України дільниця соціальної реабілітації стала структурним підрозділом виправної колонії, законодавець вимушений був передбачити і інший процесуальний порядок переведення засудженого в такі умови тримання – не за рішенням суду, а за постановою начальника колонії.

Таким чином, можна констатувати, що жодних кардинальних змін і принципово нових норм для стимулювання правомірної поведінки та прагнення засудженого до виправлення (за винятком спрощення процедури) створенням дільниці СР законодавець не запровадив.

Наступна ізольована дільниця виправної колонії – це дільниця посиленого контролю (ПК). Утворення цієї дільниці та порядок тримання у ній засуджених передбачені ч. 1, ч. 4 ст. 94, ст. 97 КВК України. Зокрема, ст. 97 КВК України передбачає, що у дільниці ПК виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки засудженим встановлюється режим, передбачений у виправній колонії максимального рівня безпеки, а засуджені у дільниці ПК виправних установ максимального рівня безпеки тримаються у приміщеннях камерного типу (ПКТ). Відповідно до пункту 16 Правил 2003 р. у дільниці ПК виправних колоній засуджені тримаються в умовах суворої ізоляції від інших засуджених. Причому в колоніях мінімального та середнього рівнів безпеки засуджені тримаються у звичайних житлових приміщеннях, а у виправних колоніях максимального рівня безпеки – у ПКТ.

Аналіз ч. 4 ст. 94 КВК України свідчить, що у дільниці ПК можуть триматися: 1) засуджені, які під час перебування у дільниці КДіР виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження злочинної поведінки; 2) засуджені, які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки і переведені з інших дільниць у порядку, встановленому КВК України. На недоліках першої частини цієї норми, яка передбачає можливість переведення засуджених до дільниці ПК безпосередньо з дільниці КДіР, я вже детально зупинявся вище. Щодо другої частини норми, закріпленої у ч. 4 ст. 94 КВК України, слід зауважити таке. По-перше, закріплена у ній психолого-педагогічна конструкція «які не проявили готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки» не витримує

жодної критики і не може бути визнана правовою підставою зміни умов тримання засуджених, тим більш у бік їх погіршення. По-друге, проаналізуймо, з яких саме інших дільниць чинний КВК України дозволяє переводити засуджених до дільниці ПК. Для цього слід звернутися до ст. 101 «Переведення засуджених» КВК України, ч. 3 якої містить таку норму: «Засуджені, які злісно порушують режим відбування покарання, можуть бути переведені: з дільниці соціальної реабілітації до іншої дільниці; з колонії середнього рівня безпеки чи звичайного жилого приміщення колонії максимального рівня безпеки в приміщення камерного типу колонії максимального рівня безпеки». Аналіз цієї норми дозволяє дійти висновку, що в порядку зміни умов тримання в межах однієї виправної колонії за злісне порушення режиму відбування покарання засуджений, який перебуває у дільниці СР, може бути переведений або до дільниці ПК, або до дільниці ресоціалізації. Порівняльний аналіз норм, закріплених у ч. 4 ст. 94 та ч. 3 ст. 101 КВК України, свідчить, що «іншою дільницею», з якої засуджений може бути переведений до дільниці ПК (ч. 4 ст. 94 КВК України), може бути лише дільниця СР, і підставою для цього є злісне порушення режиму відбування покарання (ч. 3 ст. 101 КВК України), а не примарна «відсутність готовності до самокерованої соціально-правомірної поведінки». Юридична конструкція норми, закріпленої у ч. 3 ст. 101 КВК України, не передбачає на законодавчому рівні можливість переведення до дільниці ПК засуджених, які утримуються у дільниці ресоціалізації і злісно порушують режим відбування покарання. Хоча практика свідчить про зовсім протилежне – переважна більшість засуджених за порушення режиму відбування покарання переводяться до дільниці ПК в порядку зміни умов тримання саме з дільниць ресоціалізації виправних колоній. Здійснюючи таке переведення засуджених, адміністрація виправних колоній як правову підставу його застосування обирає не закон, а лише норму відомчого підзаконного акта – пункт 84 Правил 2003 р., що містить норму, яка дозволяє таке переведення. Отже, адміністрація колонії в таких випадках свідомо порушує закон, оскільки КВК України такого переведення не передбачає.

Слід зазначити, що порівняльний аналіз норм, закріплених у ч. 2 ст. 18 та ч. 1 ст. 97 КВК України, свідчить, що зміна умов тримання шляхом переведення до дільниці ПК не може бути застосована до жінок, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

Наведене вище свідчить, що запровадження дільниці ПК у структурі виправних колоній дійсно можна вважати новацією,

оскільки її аналогів ВТК України свого часу не передбачав. Разом з тим хочу наголосити, що факт переведення засуджених до дільниці ПК з дільниць ресоціалізації та СР жодним чином не впливає на обсяг існуючих прав засуджених, а лише тягне більш суворий ступінь ізоляції цієї категорії засуджених від інших засуджених. Для засуджених, які тримаються у виправних колоніях максимального рівня безпеки, така зміна умов тримання тягне ще й тримання у ПКТ, де ступінь ізоляції ще вищий.

Крім зміни умов тримання засуджених в межах колонії шляхом переведення з однієї дільниці до іншої, ст. 101 КВК України передбачає можливість такої зміни і шляхом переведення засуджених, які стають на шлях виправлення, із ПКТ до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки (ч. 1 ст. 101 КВК України) або навпаки – зі звичайних житлових приміщень колонії максимального рівня безпеки до ПКТ цієї самої колонії за злісне порушення режиму відбування покарання (ч. 3 ст. 101 КВК України). Проте такі переведення знову ж не впливають на обсяг прав засуджених, а лише зменшують (або навпаки збільшують) ступінь ізоляції засуджених.

Розгляньмо тепер норми КВК України, що регулюють зміну умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків, оскільки вони передбачають таку зміну винятково в межах однієї колонії.

На змісті норми, закріпленої у ч. 6 ст. 151 КВК України, що передбачає надання засудженому можливості додатково витрачати кошти на придбання продуктів харчування та предметів першої необхідності після відбуття 10 років строку покарання, я вже зупинявся вище.

Підстави та види зміни умов тримання цієї категорії засуджених закріплені у ст. 151-1 КВК України, яка має назву «Зміна умов тримання засуджених до довічного позбавлення волі». Зокрема, ч. 2 цієї статті передбачає 2 види (способи) зміни умов тримання в межах однієї колонії:

а) закріплений у абзаці 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України – передбачає, що засуджені можуть бути переведені з ПКТ, в яких тримаються 2 особи, до багатомісних ПКТ виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством, – після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як 15 років строку покарання;

б) закріплений у абзаці 3 цієї самої частини – передбачає можливість переведення засуджених з багатомісних ПКТ до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпе-

ки – після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як 5 років строку покарання.

Проаналізуймо більш детально зміст цих норм. По-перше, законодавець взагалі не визначає матеріальні підстави зміни умов тримання, а обмежується лише наведенням винятково формальних підстав – відбуття засудженим певної частини строку покарання у відповідних приміщеннях виправної колонії максимального рівня безпеки (у першому випадку – 15 років, у другому – 5 років). Така редакція ч. 2 ст. 151-1 КВК України дозволяє дійти висновку, що право на зміну умов тримання автоматично виникає у засудженого після відбуття зазначеного строку незалежно від його поведінки та ставлення до праці, що, безперечно, є нонсенсом.

По-друге, викликає ряд запитань і формальна підстава, закріплена у абзаці 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, адже законодавець наголошує на необхідності «відбуття у таких приміщеннях не менш 15 років строку покарання». Тобто йдеться винятково про ПКТ, у яких засуджені утримуються по 2 особи. А як бути у разі, якщо засуджений під час досудового слідства та судового розгляду протягом тривалого строку перебував у багатомісній камері слідчого ізолятора (далі – СІЗО)? Якщо виходити з існуючої редакції абзацу 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України, строк перебування у СІЗО в такому разі засудженому для отримання права на зміну умов тримання не зараховується. Крім того, як свідчить практика, внаслідок браку відповідних приміщень в установах дуже часто мають місце випадки, коли засуджені утримуються у ПКТ не по 2, а по 3 особи. Як бути адміністрації установ у таких випадках і зараховувати чи ні час тримання засуджених у таких ПКТ в строк, який дає право на зміну умов тримання? Поки що це питання залишається без відповіді.

По-третє, незрозуміло, що саме мається на увазі у цьому самому абзаці під словосполученням «багатомісні ПКТ», адже законодавець не роз'яснює його змісту. Не містять відповідних роз'яснень і відомчі підзаконні акти Міністерства юстиції України та Державної пенітенціарної служби України. В принципі можна вважати, що ПКТ, у яких тримаються по 3 або 4 засуджені особи – це вже «багатомісні ПКТ». Проте навряд чи можна серйозно сприймати як суттєву зміну умов тримання переведення засуджених з ПКТ, в якому вони тримаються по 2 особи, до ПКТ, в яких тримаються по 3 або 4 особи.

По-четверте, чинна редакція абзацу 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України дає підстави вважати, що переведення засуджених до багатомісних ПКТ автоматично тягне надання дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкуль-

турно-оздоровчого характеру. На користь цього припущення свідчить і той факт, що у КВК України відсутня норма, яка б передбачала підстави скасування цієї пільги або відмови у наданні такого дозволу. В такому випадку позбавлене будь-якого сенсу існування окремої норми аналогічного змісту, яка закріплена у ч. 6 ст. 151 КВК. Крім того, парадоксально, але факт – законодавець по-різному визначає формальну підставу застосування цієї пільги у різних нормах КВК України. Зокрема, ч. 6 ст. 151 КВК України передбачає необхідність відбуття 15 років строку покарання, а абзац 2 ч. 2 ст. 151-1 КВК України – відбуття не менш як 15 років у ПКТ, в яких засуджені тримаються по 2 особи. Адже у цих випадках йдеться, як вже зазначалося вище, про 2 зовсім різні строки.

Не можна не звернути уваги й на практичний аспект реальної можливості застосування до засуджених зміни умов тримання відповідно до ч. 2 ст. 151-1 КВК України. У більшості виправних колоній, де утримується названа категорія засуджених, практичне застосування ч. 2 ст. 151-КВК України сьогодні ускладнене (а в окремих установах взагалі є неможливим) внаслідок наявності перешкод матеріально-організаційного характеру – відсутності можливості обладнання у них відповідних багатомісних ПКТ та дільниць зі звичайними жилими приміщеннями для цієї категорії засуджених.

Крім того, недостатньо чітко та однозначно законодавець сформулював і норму, закріплену у ч. 3. ст. 151-1 КВК України, яка передбачає, що у випадках злісного порушення встановленого порядку відбування покарання засуджені можуть бути переведені із звичайних жилих приміщень до ПКТ виправної колонії максимального рівня безпеки. Адже незрозуміло, які саме ПКТ в цьому разі законодавець має на увазі, оскільки у ч. 2. ст. 151-1 КВК України йдеться як про ПКТ, у яких засуджені тримаються по 2 особи, так і про багатомісні ПКТ. Логічно все ж таки припустити, що малися на увазі багатомісні ПКТ, оскільки саме з таких ПКТ засуджені переводяться до звичайних жилих приміщень.

Що стосується зміни умов тримання засуджених шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки, то законодавець у ч. 1 ст. 101 КВК України передбачає лише можливість переведення засуджених, які стали на шлях виправлення та відбули не менш 1/4 частини строку покарання, з ПКТ виправних колоній максимального рівня безпеки до колонії середнього рівня безпеки. Хоча таке переведення суттєво не впливає на обсяг прав засуджених, проте воно створює передумови для можливості застосування у подальшому до цих засуджених (за умови правослухняної пове-

дінки та сумлінного ставлення до праці) зміни умов тримання шляхом переведення до дільниці СР цієї самої колонії, що тягне значне зменшення обсягу встановлених для засудженого правообмежень.

Викладене вище дає підстави для формулювання таких основних висновків:

1. Запроваджуючи у КВК України систему структурних дільниць та регламентуючи порядок зміни умов тримання в межах однієї колонії, законодавець обрав для себе найбільш легкий шлях і обмежився лише тим, що дещо трансформував прямо запозичені з ВТК України та Правил 2000 р. норми різних інститутів, не піддавши їх жодним кардинальним змінам.

2. Новаціями КВК України у сфері зміни умов тримання в межах однієї колонії можна вважати лише:

а) спрощення процедури для переведення засуджених (за постановою начальника колонії) в умови тримання, що за ВТК України відповідали умовам тримання у колонії-поселенні, шляхом створення дільниці соціальної реабілітації в структурі колоній мінімального та середнього рівня за рахунок ліквідації такого виду установи, як виправна колонія-поселення;

б) створення дільниці ПК, яка, до речі, передбачає більш суворі умови ізоляції для засуджених, що створює для засуджених більш суворі (гірші) умови тримання, ніж ті, що існували до набрання чинності КВК України.

3. Норми КВК України, що сьогодні регулюють інститут зміни умов тримання як в межах однієї виправної колонії (за винятком норм, що передбачають переведення засудженого з дільниці ресоціалізації до дільниці СР), так і шляхом переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки, не можна визнати ефективними та такими, що здатні виконувати своє головне завдання – створювати дієві стимули для мотивації законослухняної поведінки засуджених та їх прагнення до виправлення.

4. Норми КВК України, що регулюють зміну умов тримання в межах однієї колонії (як щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк, так і щодо засуджених до довічного позбавлення волі чоловіків), є недосконалими, суперечливими та містять цілий ряд суттєвих прогалин і недоліків, що в свою чергу призводить до їх неоднозначного тлумачення та негативно впливає на практику їх застосування, а в окремих випадках може призвести до порушення принципу законності.

Таким чином, результати проведеного дослідження однозначно свідчать про нагальну потребу невідкладного вдосконалення законодавцем норм кримінально-виконавчого законодавства, що регулюють інститут зміни умов тримання засуджених до позбавлення волі.